

Zagadnienia dotyczące lasu i leśnictwa w aktualnej podstawie programowej dla przedszkola i szkoły podstawowej w Polsce

Forests and forestry in the current kindergarten and primary school core curriculum in Poland

Ewa Referowska-Chodak 

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Leśny, Katedra Ochrony Lasu i Ekologii,
ul. Nowoursynowska 159, 02-776 Warszawa, Polska

Tel. +48 502938348, e-mail: ewa_referowska_chodak@sggw.pl

Abstract. The aim of this work was to present topics related to forest and forestry in the current core curriculum of pre-school and general primary school education in Poland. For this analysis, teaching content related to forests and forestry was selected from the first three annexes of the Regulation (2017). This content is intended for children starting from the kindergarten age all the way to 8th grade as well as pupils with intellectual disabilities.

In the current core curriculum, there are more topics devoted to forests and forestry than in previous analogous documents. This applies in particular to themes related to forest management, sustainable development and forest functions. Nevertheless, many topics related to biology and forest ecology remained in the curriculum, while little of the teaching content is related to threats and protection of the forest, hunting or harvesting of wood. In recent years, these have been issues that caused a number of social conflicts and controversies. Therefore, the content of forest education, which is not included in the core curriculum, should be thoroughly discussed in particular in non-formal education, because students most often have not previously been exposed to these issues.

The broadened scope of themes related to forests and forestry in the current core curriculum for kindergartens and primary schools is the result of good cooperation between the State Forests and the Ministry of National Education. It would be worthwhile to continue this cooperation to implement coming changes of the above-mentioned document, supplementing the missing content as well as possible.

Keywords: formal education, forest education, education of various age groups

Słowa kluczowe: edukacja formalna, edukacja leśna, edukacja różnych grup wiekowych

1. Wstęp

Według Grzywacza (2000) edukacja leśna jest warunkiem wstępnym do akceptacji przez społeczeństwo wszelkich działań rozwojowych w gospodarce leśnej, a także do zmiany mentalności ludzi i ich stosunku do leśnej przyrody oraz możliwości jej użytkowania. Na forum międzynarodowym zwrócono uwagę na to zagadnienie w przyjętej w 1990 roku Deklaracji Witebskiej, poświęconej edukacji leśnej społeczeństwa, a także zawodowemu kształceniu leśników. Niewiele później – w 1994 roku – podobne tezy znalazły się w „Polskiej polityce kompleksowej ochrony zasobów leśnych” (Grzywacz 2000). Są one aktualne do dzisiaj, o czym świadczy na przykład tematyka Zimowej Szkoły Leśnej organizowanej w Instytucie Badawczym Leśnictwa w 2018 roku

pt. „Współczesne problemy komunikacji społecznej i edukacji w leśnictwie” (www.zsl.ibles.pl).

Wiedza dotycząca lasów i leśnictwa może być przekazywana społeczeństwu w ramach edukacji formalnej (szkolnej) i nieformalnej (pozaszkolnej) (m.in. Polityka 1997; Grzywacz 2000; MŚ 2001). Celem opracowania jest przedstawienie treści dotyczących lasów i leśnictwa, zawartych w aktualnej podstawie programowej dla przedszkoli i szkół podstawowych, realizujących edukację formalną. Znajomość zakresu tych treści, omawianych w przedszkolu i poszczególnych klasach szkoły podstawowej, może być pomocna przy prowadzeniu edukacji leśnej przez pracowników Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe (dalej: Lasów Państwowych), dla których te grupy wiekowe są najliczniejszymi odbiorcami wśród uczniów (Chrzanowski 2017),

Wpłynęło: 13.09.2018 r., zrecenzowano: 3.12.2018 r., zaakceptowano: 10.12.2018 r.

ale także przez pracowników leśnych parków narodowych i parków krajobrazowych. Pozwala bowiem odwoływać się do znanych uczniom pojęć, faktów i umiejętności, dzięki czemu zajęcia mogą sprawnie przebiec. Z drugiej strony daje też edukatorom świadomość które treści w związku z tym wymagają pogłębienia czy lepszego wytłumaczenia, gdyż uczniowie jeszcze się z nimi w przedszkolu czy szkole nie zaznajomili.

2. Metodyka

W artykule oparto się na aktualnym rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Rozporządzenie 2017).

W cytowanym rozporządzeniu wzięto pod uwagę pierwsze trzy załączniki (235 stron tekstu):

- załącznik nr 1 – podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego,
- załącznik nr 2 – podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej,
- załącznik nr 3 – podstawa programowa kształcenia ogólnego dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym w szkołach podstawowych.

Z każdego z trzech załączników wybrano treści nauczania, które mają związek z lasami i leśnictwem – bezpośredni lub pośredni, całościowy lub częściowy. Podzielono je na następujące grupy wiekowe: przedszkole, klasy 1–3, klasa 4, klasa 5, klasa 6, klasa 7, klasa 8 oraz uczniowie niepełnosprawni intelektualnie. Zebrane informacje przedyskutowano w oparciu o dostępną literaturę, nawiązując do edukacji o lasach i leśnictwie prowadzonej przez leśników Lasów Państwowych.

3. Wyniki

3.1. Przedszkole

Na przedszkolnym etapie edukacji przewidziano treści merytoryczne i wychowawcze, do których mogą nawiązać leśnicy przy prowadzeniu edukacji leśnej, w dwóch obszarach rozwoju dziecka: emocjonalnym i poznawczym (Rozporządzenie 2017 – Zał. 1).

Wychowanie przedszkolne w zakresie emocjonalnego obszaru rozwoju dąży m.in. by dziecko dostrzegało, że zwierzęta posiadają zdolność odczuwania oraz przejawiało w stosunku do nich życzliwość i troskę. Drugą umiejętnością do wpojenia u dzieci jest dostrzeganie emocjonalnej wartości otocze-

nia przyrodniczego („emocjonalna wartość” nie jest jednak zdefiniowana) i czerpanie z niej satysfakcji estetycznej.

W zakresie poznawczego obszaru rozwoju dziecka przewidziano m.in. następujące treści:

- zjawiska przyrodnicze, np. tęcza, deszcz, burza, opadanie liści z drzew, sezonowa wędrówka ptaków, kwitnienie drzew, zamarzanie wody,
- życie zwierząt, roślin, ludzi w środowisku przyrodniczym,
- korzystanie z dóbr przyrody, np. grzybów, owoców, ziół,
- zawody wykonywane przez rodziców i osoby z najbliższego otoczenia (czym zajmuje się osoba wykonująca dany zawód) – jednym z nich może być zawód leśnika (uwaga autora).

3.2. Klasy 1–3

Na wstępie warto zaznaczyć, że wśród ogólnych założeń kształcenia i wychowania w szkole podstawowej (zarówno w ramach pierwszego, jak i drugiego etapu edukacyjnego) wymieniono kształtowanie u ucznia postawy szacunku dla środowiska przyrodniczego, w tym upowszechnianie wiedzy o zasadach zrównoważonego rozwoju, motywowanie do działań na rzecz ochrony środowiska oraz rozwijanie zainteresowania ekologią.

Na pierwszym etapie edukacyjnym (edukacja wczesnoszkolna) realizowane jest kształcenie zintegrowane (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2). Treści związane z lasem i leśnictwem mogą być omawiane w ramach następujących zagadnień:

- położenie i warunki naturalne w okolicy, m.in. formy terenu, składniki przyrody,
- czytanie prostych planów i map,
- popularne (w otoczeniu) gatunki roślin i zwierząt, w tym gatunki objęte ochroną,
- cechy ekosystemów, takich jak: łąka, jezioro, rzeka, las, las gospodarczy,
- składowe i funkcje ekosystemu na wybranym przykładzie, np. las, warstwy lasu, polany, torfowiska, martwe drzewo w lesie,
- zasady opieki nad zwierzętami,
- ochrona przyrody, w tym lokalnie chronione obszary i obiekty (parki narodowe, parki krajobrazowe, pomniki przyrody),
- charakterystyka wybranych zajęć i zawodów ludzi znanych z miejsca zamieszkania oraz zawodów użyteczności publicznej: m.in. zawód leśnika,
- zagrożenia ze środowiska naturalnego, np. huragan, burza, susza oraz ich następstwa, sposoby zachowania się człowieka w takich sytuacjach,
- segregowanie odpadów (uwaga autora: wprawdzie nie jest to temat związany ściśle z lasami i leśnictwem, ale jest często poruszany przez leśników w ramach prowadzonych przez nich zajęć).

3.3. Klasa 4

Wyłącznie w czwartej klasie realizowany jest przedmiot „przyroda” (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2). Z założenia ma

on przybliżać uczniowi najbliższe otoczenie szkoły i miejsca zamieszkania.

Treści związane z lasem i leśnictwem mogą być omawiane w ramach następujących zagadnień:

- przyrządy stosowane do poznawania przyrody,
 - korzystanie z planów i map,
 - zjawiska pogodowe, ich następstwa i zasady bezpiecznego zachowania w przypadku zjawisk niebezpiecznych,
 - trujące rośliny, zwierzęta niebezpieczne dla człowieka (m.in. jadowite),
 - składniki przyrody żywej i nieożywionej w okolicy,
 - czynniki warunkujące życie na lądzie oraz przystosowanie do niego organizmów,
 - pospolite organizmy występujące w najbliższej okolicy, w tym w lesie,
 - warstwy lasu (zróżnicowanie warunków abiotycznych i występowania poszczególnych gatunków roślin i zwierząt),
 - zasady właściwego zachowania się w lesie,
 - organizmy samożywne i cudzożywne,
 - pospolite grzyby jadalne i trujące, znaczenie grzybów w przyrodzie i życiu człowieka,
 - miejsca występowania obszarów chronionych, pomników przyrody w najbliższej okolicy (potrzeba ich ochrony),
 - piękno krajobrazu i przyrodnicze dziedzictwo „małej ojczyzny” (kształtowanie odpowiedzialności za stan środowiska, potrzeby podjęcia działań, wrażliwości na piękno przyrody).
- Pojedyncze zagadnienia związane z lasem i leśnictwem omawiane są także w ramach przedmiotu „technika”, prowadzonego w klasach 4–6, przy czym w podstawie programowej nie sprecyzowano, które zagadnienia powinny być omówione w której klasie (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2):
- drewno i materiały drewnopochodne (charakterystyka, właściwości, metody konserwacji, racjonalne gospodarowanie),
 - narzędzia do obróbki materiałów (w tym drewna i drewnopochodnych).

Dodatkowo jednym z celów kształcenia przedmiotu „technika” jest przyjmowanie przez ucznia postawy proekologicznej (m.in. odpowiedzialność za stan środowiska, segregowanie odpadów, technologie ekologiczne).

W ramach przedmiotu „etyka”, prowadzonego w klasach 4–8 (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2), rozważane są relacje między człowiekiem a przyrodą (dostrzeganie jej wartości, potrzeby ochrony, właściwego korzystania i działania na rzecz przyrody), nie jest jednak podane, w której konkretnie klasie.

3.4. Klasa 5

W klasach 5–8 realizowane są dwa główne przedmioty, w ramach których mogą być przekazywane treści związane z lasem i leśnictwem: „geografia” i „biologia” (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2).

Geografia integruje wiedzę o środowisku przyrodniczym z wiedzą społeczno-ekonomiczną i humanistyczną. Dlatego – zgodnie z założeniami podstawy programowej – powinna przyczyniać się do zrozumienia sensu i warunków realizacji

zasady zrównoważonego rozwoju, m.in. poprzez poznawanie przykładów racjonalnego gospodarowania, ocenę zamieszkanego środowiska oraz kształtowanie poczucia odpowiedzialności za tworzenie ładu i piękna w miejscu zamieszkania (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2).

Treści mające związek z lasami i leśnictwem, proponowane do omówienia w klasie 5 (zgodnie z sugestią w cytowanym rozporządzeniu) to:

- posługiwanie się mapą,
- główne krajobrazy Polski, pozytywne i negatywne zmiany w krajobrazie wskutek działalności człowieka,
- dziedzictwo przyrodnicze Polski, regionu i „małej ojczyzny” (postawa szacunku wobec środowiska przyrodniczego i piękna krajobrazu, odpowiedzialności za stan środowiska),
- własne propozycje działań służących zachowaniu lokalnych walorów krajobrazu, środowiska.

Drugi przedmiot – biologia – ma na celu rozwijanie u uczniów chęci poznawania świata, kształtowanie u nich właściwej postawy wobec przyrody i środowiska (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2).

Treści mające związek z lasami i leśnictwem (podział materiału na poszczególne klasy zgodny z sugestią w cytowanym rozporządzeniu) to:

- fotosynteza,
- klasyfikacja i rozróżnianie organizmów, organizmy z najbliższego otoczenia (oznaczanie za pomocą klucza),
- tkanki roślin,
- charakterystyka i znaczenie mchów, paproci, widłaków, skrzypów oraz roślin nago- i okrytonasiennych,
- grzyby – środowisko życia, znaczenie w przyrodzie i dla człowieka.

Jak wcześniej wspomniano, pojedyncze zagadnienia związane z lasem i leśnictwem omawiane są także w ramach przedmiotu „technika”, prowadzonego w klasach 4–6 (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2):

- drewno i materiały drewnopochodne (charakterystyka, właściwości, metody konserwacji, racjonalne gospodarowanie),
- narzędzia do obróbki materiałów.

Jednym z celów kształcenia przedmiotu „technika” jest przyjmowanie przez ucznia postawy proekologicznej (m.in. odpowiedzialność za stan środowiska, segregowanie odpadów, technologie ekologiczne).

W ramach przedmiotu „etyka”, prowadzonego w klasach 4–8 (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2), rozważane są relacje między człowiekiem a przyrodą (dostrzeganie jej wartości, potrzeby ochrony, właściwego korzystania i działania na rzecz przyrody), nie jest jednak podane, w której konkretnie klasie.

3.5. Klasa 6

Treści mające związek z lasami i leśnictwem, proponowane do zrealizowania w klasie 6 w ramach przedmiotu „geografia”, zgodnie z sugestią w cytowanym Rozporządzeniu (2017 – Zał. 2) to:

- posługiwanie się mapą,
- ruchy Ziemi i ich następstwa dla przyrody.

Treści mające związek z lasami i leśnictwem, proponowane do omówienia w klasie 6 w ramach przedmiotu „biologia”, zgodnie z sugestią w cytowanym Rozporządzeniu (2017 – Zał. 2) to:

- charakterystyka i znaczenie poszczególnych grup systematycznych zwierząt, ich znaczenie w przyrodzie i dla człowieka,
- przykłady działań człowieka wpływających na różnorodność zwierząt.

Jak wcześniej wspomniano, pojedyncze zagadnienia związane z lasem i leśnictwem omawiane są także w ramach przedmiotu „technika”, prowadzonego w klasach 4–6 (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2):

- drewno i materiały drewnopochodne (charakterystyka, właściwości, metody konserwacji, racjonalne gospodarowanie),
- narzędzia do obróbki materiałów.

Dodatkowo jednym z celów kształcenia przedmiotu „technika” jest przyjmowanie przez ucznia postawy proekologicznej (m.in. odpowiedzialność za stan środowiska, segregowanie odpadów, technologie ekologiczne).

W ramach przedmiotu „etyka”, prowadzonego w klasach 4–8 (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2), rozważane są relacje między człowiekiem a przyrodą (dostrzeganie jej wartości, potrzeby ochrony, właściwego korzystania i działania na rzecz przyrody), nie jest jednak podane, w której konkretnie klasie.

3.6. Klasa 7

Treści mające związek z lasami i leśnictwem, proponowane do zrealizowania w klasie 7 w ramach przedmiotu „geografia”, zgodnie z sugestią w cytowanym Rozporządzeniu (2017 – Zał. 2) to:

- posługiwanie się mapą,
- środowisko przyrodnicze regionu, „małej ojczyzny”,
- zależności między elementami środowiska geograficznego w regionie,
- dziedzictwo przyrodnicze Polski, regionu i „małej ojczyzny” (postawa szacunku wobec środowiska przyrodniczego i piękna krajobrazu, odpowiedzialności za stan środowiska),
- wybrane gleby w Polsce (brunatna, bielkowa, czarnoziem, mada i rędzina),
- rodzaje i rozmieszczenie lasów w Polsce,
- formy ochrony przyrody w Polsce (w tym znajomość okolicznych rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych i pomników przyrody),
- znaczenie poszczególnych sektorów gospodarki w rozwoju kraju,
- cechy gospodarki w regionie,
- warunki przyrodnicze i pozaprzyrodnicze sprzyjające lub ograniczające produkcję energii ze źródeł nieodnawialnych i odnawialnych,
- walory turystyczne Polski, m.in. Półwysep Bałtycki, regionu zamieszkania ucznia,
- własne propozycje działań służących zachowaniu lokalnych walorów krajobrazu, środowiska.

W klasie 7 w ramach przedmiotu „biologia” nie są przewidziane treści mające związek z lasami i leśnictwem (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2).

Pojedyncze zagadnienia związane z lasem i leśnictwem omawiane są także w ramach innych przedmiotów (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2):

- chemia (kl. 7 i 8 – bez sugestii, w której konkretnie klasie) – obieg tlenu i węgla w przyrodzie, skutki zanieczyszczeń powietrza, skala pH,
- etyka (kl. 4–8 – bez sugestii, w której konkretnie klasie) – relacje między człowiekiem a przyrodą (dostrzeganie jej wartości, potrzeby ochrony, właściwego korzystania i działania na rzecz przyrody).

3.7. Klasa 8

Treści mające związek z lasami i leśnictwem, proponowane do omówienia w klasie 8 w ramach przedmiotu „geografia”, zgodnie z sugestią w cytowanym Rozporządzeniu (2017 – Zał. 2), obejmują posługiwanie się mapą.

Treści mające związek z lasami i leśnictwem, proponowane do zrealizowania w klasie 8 w ramach przedmiotu „biologia”, zgodnie z sugestią w cytowanym Rozporządzeniu (2017 – Zał. 2) to:

- powiązania żywych i nieożywionych elementów ekosystemu, struktura troficzna, łańcuchy pokarmowe,
- cechy populacji,
- oddziaływania antagonistyczne i nieantagonistyczne (np. symbioza),
- skala porostowa,
- odnawialne i nieodnawialne źródła energii, racjonalna gospodarka,
- zagrożenia i ochrona różnorodności biologicznej, w tym formy ochrony przyrody.

Pojedyncze zagadnienia związane z lasem i leśnictwem omawiane są także w ramach innych przedmiotów (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2):

- chemia (kl. 7 i 8 – bez sugestii, w której konkretnie klasie) – obieg tlenu i węgla w przyrodzie, skutki zanieczyszczeń powietrza, skala pH,
- wiedza o społeczeństwie (kl. 8) – główne źródła przychodów w budżecie gminy, jednym z nich jest podatek leśny (Ustawa 2002 – art. 6.5.3),
- edukacja dla bezpieczeństwa (kl. 8) – zagrożenia środowiskowe (w tym w lasach) i zasady postępowania w przypadku ich wystąpienia (w tym numery alarmowe), własny wkład w ochronę przyrody dla poprawy zdrowia swojego i społeczeństwa,
- etyka (kl. 4–8 – bez sugestii, w której konkretnie klasie) – relacje między człowiekiem a przyrodą (dostrzeganie jej wartości, potrzeby ochrony, właściwego korzystania i działania na rzecz przyrody).

3.8. Uczniowie niepełnosprawni intelektualnie

Podstawa programowa kształcenia ogólnego w szkołach podstawowych dla uczniów z niepełnosprawnością intelek-

tualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym (Rozporządzenie 2017 – Zał. 3) nie przewiduje przedmiotów w takim rozumieniu, jak przedstawiono to w poprzednich podrozdziałach, jak również podziału zalecanych zagadnień na określone grupy wiekowe odbiorców. Poza zajęciami rewalidacyjnymi prowadzone są zajęcia edukacyjne w następujących działach tematycznych: funkcjonowanie osobiste i społeczne, zajęcia rozwijające komunikowanie się, zajęcia rozwijające kreatywność, wychowanie fizyczne oraz etyka, przy czym określone w dalszej części rozporządzenia wymagania szczegółowe dla treści nauczania nie są dopasowane do wymienionych działów tematycznych.

Treści związane z lasami i leśnictwem mogą być przekazywane w ramach następujących działów tematycznych (poniższy podział treści wynika częściowo z opisu form zajęć, zawartego w cytowanym rozporządzeniu, a częściowo z interpretacji autora artykułu):

- funkcjonowanie osobiste i społeczne: rozpoznawanie pór roku i zjawisk im towarzyszących, poznawanie świata roślin (w tym ich znaczenie, prowadzenie upraw i prac ogrodniczych), poznawanie świata zwierząt, wdrażanie do zachowań proekologicznych,
- zajęcia rozwijające kreatywność: obróbka drewna, uprawa roślin,
- etyka: kształtowanie pozytywnego nastawienia wobec środowiska przyrodniczego.

Wśród zadań szkoły wymienione jest zapewnienie warunków do poznawania środowiska przyrodniczego, rozbudzania zainteresowania i szacunku dla otaczającej przyrody oraz do wychowania do życia w harmonii z przyrodą (Rozporządzenie 2017 – Zał. 3).

4. Dyskusja

Jak wspomniano we wstępie, znajomość treści dotyczących lasów i leśnictwa, realizowanych w przedszkolach i szkołach podstawowych (edukacja formalna) może ułatwić prowadzenie nieformalnej edukacji o lasach i leśnictwie – przez pracowników Lasów Państwowych, parków narodowych, parków krajobrazowych, ale też wszelkich centrów edukacji ekologicznej czy organizacji pozarządowych. Można odwołać się do treści już znanych uczniom, ale też na przykład lepiej dopasować program i treści edukacji nieformalnej do wieku, poziomu wiedzy i możliwości percepcji odbiorców tej edukacji. Jednym z błędów edukacji nieformalnej jest bowiem to, że bywa zbyt pod tym względem „ambitna” (Grzywacz 2011).

Skupiając się wyłącznie na pracownikach Lasów Państwowych należy zaznaczyć, że prowadzenie edukacji leśnej jest wpisane w działalność wszelkich jednostek wymienionej instytucji, a ramy tej edukacji (w tym treści), jak również obowiązek sporządzania programów edukacji leśnej społeczeństwa w nadleśnictwach, zawarty został w Zarządzeniu nr 57 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z 2003 roku (Zarządzenie 2003).

Treści edukacji leśnej realizowane przez pracowników Lasów Państwowych obejmują pięć podstawowych zagad-

nień: budowę i funkcjonowanie ekosystemów leśnych; znaczenie lasu: ekologiczne, produkcyjne i społeczne; zagrożenia i ochronę lasów; ochronę przyrody; zadania leśników i leśnictwa (Zarządzenie 2003 – Zał. 2). Można do nich przypisać następujące treści z aktualnej podstawy programowej, w podziale na poszczególne grupy wiekowe uczniów (wykaz o nieco uproszczonej treści względem wyników, znaki zapytania są w przypadku braku informacji w podstawie programowej, której dokładnie klasy dana treść dotyczy):

1) budowa i funkcjonowanie ekosystemów leśnych: ruchy Ziemi i ich następstwa dla przyrody (kl. 6), zjawiska przyrodnicze, w tym sezonowe (przedszkole, uczniowie niepełnosprawni) i pogodowe (kl. 4), warunki naturalne w okolicy (kl. 1–3, 7), zależności między elementami środowiska geograficznego w regionie (kl. 7), wybrane gleby (kl. 7), skala pH (kl. 7?, 8?), rodzaje lasów w Polsce (kl. 7), klasyfikacja i rozróżnianie organizmów (kl. 5 – rośliny, 6 – zwierzęta), tkanki roślin (kl. 5), popularne gatunki roślin i zwierząt (kl. 1–3, 4, 5, uczniowie niepełnosprawni), pospolite grzyby jadalne i trujące (kl. 4), znaczenie grzybów w przyrodzie (kl. 4, 5), gatunki niebezpieczne dla człowieka (kl. 4), przystosowanie organizmów do życia (kl. 4), fotosynteza (kl. 5), organizmy samożywne i cudzożywne (kl. 4), struktura troficzna, łańcuchy pokarmowe (kl. 8), składniki przyrody ożywionej i nieożywionej (kl. 4) i ich powiązania (kl. 8), cechy ekosystemu leśnego (kl. 1–3), składowe ekosystemu, np. warstwy lasu, martwe drewno, polany, torfowiska (kl. 1–3, 4), cechy populacji (kl. 8), oddziaływania antagonistyczne i nieantagonistyczne (kl. 8),

2) ekologiczne, produkcyjne i społeczne znaczenie lasu: krajobrazy Polski (kl. 5), funkcje ekosystemu leśnego (kl. 1–3), obieg tlenu i węgla w przyrodzie (kl. 7?, 8?), życie zwierząt i roślin (przedszkole), czynniki warunkujące życie na łądzie (kl. 4), znaczenie roślin z różnych grup systematycznych (kl. 5, uczniowie niepełnosprawni), znaczenie zwierząt z różnych grup systematycznych (kl. 6), dziedzictwo przyrodnicze, wartość przyrody (kl. 4, 5, 6?, 7, 8?), korzystanie z dóbr lasu (przedszkole), drewno i materiały drewnopochodne (kl. 4?, 5?, 6?), znaczenie grzybów w życiu człowieka (kl. 4, 5), walory estetyczne lasu, przyrody (przedszkole, kl. 4, 5, 7), walory turystyczne (kl. 7),

3) zagrożenia i ochrona lasów: następstwa zagrożeń naturalnych, np. huraganów, susz (kl. 1–3, 4, 8), skala porostowa (kl. 8), segregowanie odpadów (kl. 1–3, 4), zasady zachowania się w lesie (kl. 4), zasady właściwego korzystania z lasu (kl. 4?, 5?, 6?, 7?, 8?), skutki zanieczyszczeń powietrza (kl. 7?, 8?),

4) ochrona przyrody: chronione gatunki roślin i zwierząt (kl. 1–3, 7, 8), (lokalnie) chronione obszary i obiekty (kl. 1–3, 4, 7, 8), empatia względem zwierząt, opieka nad nimi (przedszkole, kl. 1–3), potrzeba ochrony przyrody, w tym podejmowania własnych działań (kl. 4, 5, 6?, 7, 8, uczniowie niepełnosprawni), kształtowanie odpowiedzialności za przyrodę, szacunku dla niej (kl. 4, 5, 7, uczniowie niepełnosprawni), przykłady działań człowieka wpływających na różnorodność zwierząt (kl. 6), zagrożenia różnorodności biologicznej (kl. 8),

5) zadania leśników i leśnictwa: zawód leśnika (przedszkole, kl. 1–3), korzystanie z planów i map (kl. 1–3, 4, 5, 6, 7, 8), korzystanie z przyrządów stosowanych do poznawania przyrody (kl. 4), narzędzia do obróbki materiałów (w tym drewna i drewnopochodnych) (kl. 4?, 5?, 6?), obróbka drewna (kl. 4?, 5?, 6?, uczniowie niepełnosprawni), pozytywne i negatywne zmiany w krajobrazie wskutek działalności człowieka (kl. 5), rozmieszczenie lasów w Polsce (kl. 7), znaczenie poszczególnych sektorów gospodarki w rozwoju kraju (kl. 7), cechy gospodarki w regionie (kl. 7), warunki sprzyjające lub ograniczające produkcję energii ze źródeł odnawialnych (kl. 7, 8), racjonalna gospodarka (kl. 8), główne źródła przychodów w budżecie gminy (kl. 8).

Należy zaznaczyć, że treści zawarte w cytowanej podstawie programowej (Rozporządzenie 2017) są minimalnym zakresem informacji, które powinny być przekazane uczniom. Każdy nauczyciel ma możliwość rozszerzania tych zagadnień pod warunkiem nie uszczuplania treści obowiązkowych (Mrowińska 2018a, b). Powyższy podział treści programowych na działy tematyczne edukacji leśnej jest subiektywny (autora). Niektóre treści w rzeczywistości można przypisać do kilku działów, np. „przykłady działań człowieka wpływających na różnorodność zwierząt” – oprócz działu „ochrona przyrody” mogą być też w „zadaniach leśników i leśnictwa” oraz w „zagrożeniach i ochronie lasów”. Tym niemniej można zauważyć, że niektóre działy edukacji leśnej są silniej odzwierciedlone w aktualnej podstawie programowej niż inne. Dotyczy to głównie tematów przyrodniczych związanych z budową i funkcjonowaniem ekosystemu leśnego, a w mniejszym stopniu tematów związanych ze znaczeniem lasu, zadaniami leśników i leśnictwa oraz ochroną przyrody. Najmniej reprezentowane są treści związane z zagrożeniami i ochroną lasów. Warto zaznaczyć, że we wcześniejszych podstawach programowych (Rozporządzenie 2014, 2016) były obecne takie problemy, jak kłusownictwo, zaśmiecanie lasu, nadmierny hałas (kl. 1–3), w aktualnych nie są one bezpośrednio wymienione, a co najwyżej zawarte są w ogólnych zagadnieniach „zasad zachowania się w lesie” czy „zasad właściwego korzystania z lasu”. Są to ważne problemy z punktu widzenia jakości funkcjonowania lasu. Koszty uprzątnięcia i wywieżenia śmieci z lasów są niebagatelne, Lasy Państwowe w latach 2015–2016 wydawały na ten cel 17–18 mln zł rocznie (GUS 2017). W aktualnej podstawie programowej brakuje też bezpośredniego ujęcia treści związanych z biotycznymi zagrożeniami dla lasów i potrzebą ich ograniczania. Tymczasem w ostatnich latach jest to jeden z ważniejszych tematów konfliktów społecznych związanych z pracą leśników. Innym, konfliktogennym tematem – również bez bezpośredniego odzwierciedlenia w poprzednich i aktualnej podstawie programowej – jest łowiectwo, którego jednym z celów jest ograniczanie zagrożeń dla lasów. Z drugiej strony, znaczenie w dziale edukacji „zagrożenia i ochrona lasów” może mieć także wiele zagadnień z zakresu „ochrony przyrody”, skoro lasy są składnikiem przyrody (Grzywacz, Referowska-Chodak 2017). Warto podkreślić znaczenie treści dotyczących ochrony ekosystemów, gdyż

jest ona zaliczana do najwyższych, wspólnych wartości cywilizacyjnych Europy (Grzywacz 2000). W sytuacji, kiedy wymienione zagadnienia (wraz z podanym niżej zagadnieniem pozyskania drewna) nie są bezpośrednio lub pośrednio zawarte w aktualnej podstawie programowej dla edukacji formalnej, należy położyć na nie szczególnie nacisk w ramach edukacji nieformalnej. Będzie to bowiem jedyne źródło rzetelnej wiedzy na te tematy. Ewentualne uzupełnienie w przyszłości tych zagadnień w podstawie programowej wiązałoby się z koniecznością dopasowania ich do poziomu wiekowego odbiorców i realizowanych przedmiotów. Można zaproponować następujące rozwiązania:

- pozyskanie drewna: przedszkole – w ramach omawiania zawodu leśnika, darów lasu – skąd się biorą kartki czy kredki, meble; kl. 1–3 – w ramach omawiania zawodu leśnika; kl. 4–6 – w ramach tematów związanych z drewnem i jego obróbką na przedmiocie „technika”; kl. 7 – w ramach tematu „znaczenie poszczególnych sektorów gospodarki w rozwoju kraju” na przedmiocie „geografia”; kl. 8 – w ramach tematu „odnawialne i nieodnawialne źródła energii, racjonalna gospodarka” na przedmiocie „biologia” [omówienie znaczenia lasów w życiu człowieka proponowane jest przez Czołnik i Mrowińską (2007) w klasach 1–3], funkcji gospodarczych lasu i drewna jako produktu przyjaznego człowiekowi – w klasach 4–6, a idei zrównoważonego rozwoju w leśnictwie (którego elementem jest pozyskanie drewna) – na etapie gimnazjum, czyli m.in. w kl. 7 i 8 w aktualnej podstawie programowej. Jednak wydaje się, że warto ten temat wprowadzać już w przedszkolu, co zaznaczono powyżej;

- zagrożenia dla lasu związane ze śmieceniem i hałasowaniem: przedszkole – uzupełnić zgodnie z sugestią Czołnik i Mrowińskiej (2007) o przedstawianiu w przedszkolu zasad zachowania się w lesie; kl. 1–3 – w ramach „kształtowania postawy szacunku dla środowiska przyrodniczego”, raczej w klasie 1 lub 2, gdyż w klasie 4 można ten temat rozwinąć w ramach „zasad zachowania się w lesie” na przedmiocie „przyroda”, a przypomnieć w kl. 8 w ramach tematu „właściwego korzystania z przyrody” na przedmiocie „etyka”;

- łowiectwo i kłusownictwo: kl. 6 – w ramach tematów dotyczących „znaczenia zwierząt dla człowieka” oraz „przykładów działań człowieka wpływających na różnorodność zwierząt” na przedmiocie „biologia”, a przypomnieć w kl. 8 w ramach tematu „właściwego korzystania z przyrody” na przedmiocie „etyka” [tematyka myśliwska proponowana jest przez Czołnik i Mrowińską (2007) w klasach 4–6, jednak wydaje się, że to starsza grupa wiekowa (kl. 6) ma szansę lepiej zrozumieć i przyjąć ten temat, dodatkowo jest on kompatybilny z przedstawionymi zagadnieniami z biologii];

- zagrożenia biotyczne i ich zwalczanie: kl. 7 – w ramach tematu „warunki przyrodnicze i pozaprzyrodnicze sprzyjające lub ograniczające produkcję energii ze źródeł nieodnawialnych i odnawialnych” na przedmiocie „geografia” [tematyka szkodliwych owadów i metod ich zwalczania proponowana jest przez Czołnik i Mrowińską (2007) w klasach 4–6, jednak w przypadku omawianej podstawy programowej lepiej będzie dodać/rozszerzyć ten temat we wspomnianej kl. 7].

Należy zauważyć, że w porównaniu z poprzednimi podstawami programowymi (Chrzanowski 2007; Grzywacz 2011; Rozporządzenie 2014, 2016) rozszerzył się przekazywany uczniom zakres informacji o lasach, szczególnie w odniesieniu do tematów związanych z gospodarką leśną (tematy gospodarcze poruszane są głównie w klasie 7–8, choć bez bezpośredniego wskazania np. tematu pozyskania drewna), rozwojem zrównoważonym i funkcjami lasu. Jest to efektem współpracy Lasów Państwowych przy tworzeniu aktualnej podstawy programowej (Mrowińska 2018a, b). Spełnia to tym samym postulat zawarty w „Polityce leśnej państwa” z 1997 roku, mówiący o potrzebie wprowadzania do programów szkolnych „niezbędnych wiadomości o lasach jako użytecznych systemach przyrodniczo-gospodarczych spełniających liczne i ważne funkcje społeczne oraz uczestniczących w rozwoju ekonomicznym kraju” (Polityka 1997 – pkt IV.8.a). Postulat lepszej korelacji programów nauczania edukacji leśnej formalnej i nieformalnej był zgłaszany ponownie w 2011 roku (Grzywacz 2011), ale dopiero w podstawie programowej z roku 2017 doczekał się pełniejszej realizacji. Należy jednak w tym miejscu wyraźnie zaznaczyć, że wiedzę dzieci o lesie i leśnictwie, uzyskaną w ramach edukacji formalnej, warto sprawdzać i korygować w warunkach edukacji nieformalnej prowadzonej przez leśników, ponieważ dość często zdarza się, że wiadomości ze szkolnych podręczników nie są prawidłowe lub aktualne (Mrowińska, Mrowiński 2003; Czołnik, Roźmiarek 2012; Grzywacz et al. 2016) lub są słabo zapamiętywane (Referowska-Chodak 2017). Uważa się także, że główny ciężar przekazywania wiedzy o zasadach gospodarki leśnej, zadaniach i problemach leśnictwa i specyfice zawodu leśnika powinien spoczywać mimo wszystko na leśnikach (Mrowińska, Mrowiński 2003, 2007), jako specjalistach i praktykach tych dziedzin. Szczególną wartość (pod względem efektywności) ma w tym przypadku edukacja prowadzona w terenie, jednak na przeszkodzie jej realizacji mogą stanąć m.in. koszty związane z przyjazdem grup na zajęcia, okazyjność edukacji w lesie (zazwyczaj są to jednorazowe zajęcia dla danej grupy dzieci), trudność – ze strony leśników – z obsłużeniem wszystkich zainteresowanych grup (szczególnie w przypadku dużych miast) czy też trudność – ze strony nauczycieli – z wygospodarowaniem czasu na wyjazd, szczególnie na drugim etapie edukacyjnym (Referowska-Chodak 2013).

Jak można zauważyć w wynikach, wiedza o lesie i leśnictwie w aktualnej podstawie programowej zawarta jest w ramach różnych przedmiotów nauczania. Ilona Mrowińska, praktyk edukacji leśnej, zwraca w związku z tym uwagę na możliwość rozszerzenia spektrum nauczycieli, którzy dotąd współpracowali z leśnikami – poza wychowawcami przedszkolnymi, nauczycielami biologii i przyrody, mogą to być także nauczyciele geografii, techniki (Mrowińska 2018a, b), ewentualnie też etyki, wiedzy o społeczeństwie czy edukacji dla bezpieczeństwa. Dobra, merytoryczna i metodyczna współpraca między leśnikami i nauczycielami przynosi efekt w postaci tzw. edukacji zintegrowanej – pośredniego modelu edukacji pomiędzy edukacją formalną i nieformalną (Grzy-

wacz 2000; Będkowska 2013), umożliwia także zintegrowane podejście do edukacji (Kapuściński 2003). Współpraca między leśnikami a nauczycielami jest też proponowana na etapie sporządzania programów edukacji leśnej społeczeństwa w nadleśnictwach (Chrzanowski 2003).

Warto też – dla wzbogacenia zajęć prowadzonych przez leśników i uczynienia ich ciekawszymi dla szerszej grupy odbiorców niż tylko pasjonatów przyrody – prowadzić je interdyscyplinarnie, łącząc różne szkolne przedmioty i treści (np. matematyka, język polski, plastyka, muzyka, historia itd.). W kontekście ścieżki edukacyjnej poleca to Antczak (2003), a w kontekście kilkudniowych zajęć, np. zielonych szkół – Czołnik (2007). Pośrednio zachęca do tego aktualna podstawa programowa, szczególnie w klasach 1–3. Na tym etapie edukacyjnym (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2), w zakresie nauki pisania przewidziane jest tworzenie kilkudziesięciu opisów elementów świata przyrody, w zakresie rozumienia pojęć geometrycznych – dostrzeganie symetrii w środowisku przyrodniczym, w zakresie stosowania matematyki w sytuacjach życiowych – dostrzeganie rytmu w środowisku przyrodniczym, w zakresie funkcji życiowych człowieka, ochrony zdrowia, bezpieczeństwa i odpoczynku – znajomość telefonów alarmowych, w zakresie gry na instrumentach muzycznych – eksperymenty przy użyciu patyczków, trawy i innych naturalnych materiałów. Z kolei na II etapie edukacyjnym, zgodnie z założeniami zawartymi w cytowanym rozporządzeniu (Rozporządzenie 2017 – Zał. 2), plastyka (kl. 4–7) ma rozbudzać wrażliwość na piękno przyrody. Ale poza plastyką prawie każdy inny przedmiot daje możliwości wykorzystania wybranych jego treści w prowadzeniu edukacji leśnej.

5. Wnioski

1) W aktualnej podstawie programowej dla przedszkola i szkoły podstawowej znajduje się więcej zagadnień poświęconych lasom i leśnictwu niż w poprzednich analogicznych dokumentach. Dotyczy to w szczególności tematów związanych z gospodarką leśną, rozwojem zrównoważonym i funkcjami lasu. Wiadomości przekazywane uczniom w ramach edukacji formalnej powinny być jednak weryfikowane przez leśników w ramach edukacji nieformalnej, na co wskazują dotychczasowe doświadczenia i badania (obecność błędów, nieaktualnych danych lub niewłaściwej interpretacji omawianych zagadnień).

2) Nadal licznie reprezentowane są zagadnienia związane z biologią i ekologią lasu. Przedstawiane są one głównie w ramach przedmiotów: wychowanie przedszkolne, edukacja wczesnoszkolna, biologia i przyroda, w mniejszym stopniu w ramach geografii.

3) Wciąż mało obecne (a w niektórych przypadkach nieobecne) w podstawie programowej są zagadnienia związane z zagrożeniami i ochroną lasu, łowiectwem i pozyskaniem drewna, tymczasem w ostatnich latach są to zagadnienia wzbudzające szereg społecznych konfliktów i kontrowersji. Jednocześnie powstaje obawa o jakość (prawidłowość) ewentualnego przedstawiania tych treści w ramach edukacji formalnej.

4) Treści edukacji leśnej (Mrowińska, Mrowiński 2007), które nie są ujęte w podstawie programowej, powinny być w sposób szczególnie dokładny omawiane w ramach edukacji nieformalnej, ponieważ uczniowie najczęściej nie mieli styczności z tymi zagadnieniami.

5) Zwiększenie zakresu zagadnień dotyczących lasów i leśnictwa w aktualnej podstawie programowej dla przedszkoli i szkół podstawowych jest efektem współpracy między Lasami Państwowymi i Ministerstwem Edukacji Narodowej. Warto kontynuować tę współpracę przy kolejnych zmianach wspomnianego dokumentu, uzupełniając w miarę możliwości brakujące treści.

Konflikt interesów

Autorka deklaruje brak potencjalnych konfliktów.

Literatura

- Antczak A. 2003. Tworzymy ścieżkę edukacyjną w nadleśnictwie. *Poradnik Edukacji Leśnej* 4: 1–30.
- Będkowska H. 2013. Zielone lekcje dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Wyd. Oficyna Wydawnicza Forest, Józefów, 240 s. ISBN 83-60450-15-3.
- Chrzanowski T. 2003. Wytyczne do tworzenia programu edukacji leśnej społeczeństwa w nadleśnictwie. *Poradnik Edukacji Leśnej* 2: 1–25.
- Chrzanowski T. 2007. Wprowadzenie. w: T. Chrzanowski (red.) ABC edukacji leśnej. Wyd. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa, 9–11, ISBN 978-83-89744-53-1.
- Chrzanowski T. 2017. Raport z działalności edukacyjnej Lasów Państwowych 2016. Wyd. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa, 52 s. ISSN 2451-2222.
- Czołnik B. 2007. Formy edukacji leśnej, w: T. Chrzanowski (red.) ABC edukacji leśnej. Wyd. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa, 21–35 s. ISBN 978-83-89744-53-1.
- Czołnik B., Mrowińska I. 2007. Edukacja leśna adresowana do różnych grup wiekowych, w: T. Chrzanowski (red.) ABC edukacji leśnej. Wyd. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa, 81–93. ISBN 978-83-89744-53-1.
- Czołnik B., Rożmiarek B. 2012. Treści leśne w podręcznikach szkolnych. *Studia i Materiały CEPL w Rogowie* 3(32): 293–296.
- Grzywacz A. 2000. Edukacja leśna społeczeństwa. *Biblioteczka Leśniczego* 138: 1–16.
- Grzywacz A. 2011. Podstawy programowe w szkołach podstawowych w zakresie wiedzy o lesie a treści kształcenia w edukacji leśnej realizowanej przez nadleśnictwa Lasów Państwowych. *Studia i Materiały CEPL w Rogowie* 1(26): 120–125.
- Grzywacz A., Greczuk M., Rożmiarek B. 2016. Zawartość leśnych treści kształcenia w podręcznikach i zeszytach ćwiczeń z zakresu przyrody dla szkół podstawowych. *Studia i Materiały CEPL w Rogowie* 2(47): 83–90.
- Grzywacz A., Referowska-Chodak E. 2017. Ochrona lasu a ochrona przyrody, w: Wyzwania leśnictwa wobec zachodzących zmian w środowisku przyrodniczym, oczekiwania społecznych, uwarunkowań ekonomicznych i prawnych. Materiały IX Sesji Zimowej Szkoły Leśnej przy IBL, Sękocin Stary, 14–16 marca 2017 r. Wyd. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 21–43. ISBN 978-83-62830-63-3.
- GUS 2017. Leśnictwo 2017. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, 158 s.
- Kapuściński R. 2003. Edukacja leśna – stan obecny i perspektywy. *Poradnik Edukacji Leśnej* 1: 1–27.
- Mrowińska I. 2018a. Nowe podstawy a leśna edukacja. *Głos Lasu* 3: 36–37.
- Mrowińska I. 2018b. Edukacja leśna a założenia nowej podstawy programowej. *Studia i Materiały CEPL w Rogowie* 1(55): 129–136.
- Mrowińska I., Mrowiński P. 2003. Treści edukacji leśnej oraz ich realizacja. *Poradnik Edukacji Leśnej* 5: 1–36.
- Mrowińska I., Mrowiński P. 2007. Cele i treści edukacji leśnej, w: T. Chrzanowski (red.) ABC edukacji leśnej. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa, 13–19. ISBN 978-83-89744-53-1.
- MŚ 2001. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej. Przez edukację do zrównoważonego rozwoju. Ministerstwo Środowiska, Warszawa, 30 s. ISBN 8386564512.
- Polityka 1997. Polityka leśna państwa. Dokument przygotowany przez Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 22.04.1997, 26 s. ISBN 8386564601.
- Referowska-Chodak E. 2013. Znaczenie edukacji leśnej w plenerze. *Studia i Materiały CEPL w Rogowie* 1(34): 11–21.
- Referowska-Chodak E. 2017. Efektywność edukacji leśnej społeczeństwa. *Studia i Materiały CEPL w Rogowie* 1(50): 51–65.
- Rozporządzenie 2014. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Dz.U. Nr 2014.0.803.
- Rozporządzenie 2016. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 czerwca 2016 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Dz.U. Nr 2016.0.895.
- Rozporządzenie 2017. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej. Dz.U. Nr 2017.0.356.
- Ustawa 2002. Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o podatku leśnym. Dz.U. Nr 2002.200.1682 (z późn. zm.).
- www.zsl.ibles.pl – strona internetowa Zimowej Szkoły Leśnej przy Instytucie Badawczym Leśnictwa [
- Zarządzenie 2003. Zarządzenie nr 57 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 9 maja 2003 roku w sprawie wytycznych prowadzenia edukacji leśnej społeczeństwa w Lasach Państwowych. Znak: ZO-733-6/03.